

БЭРЭЭДЭК ТУЊУНАН УЛАХАН СУГУЛААН

Ыам ыйын 21 күнүтөр физкультуура уюна спорт институтун мүнбаштыыр саалатыгар "Борзодын тупсарыыга диез кэрэн, общество оруола" дигэн төгүрүк остуод, улахан сугулаан төрүөтүн ыытылыына. Онно улусу баһылыга А. Т. Ноговицкин, улусу Мунбашын председателэ В. В. Гуляев, улусу прокурора И. В. Ядрев, илалыкы начальнига В. С. Борисов, иһиликтэр баһылыктарың, үөрэх эйгэтин үлэһиттэрин, төрүттэлэр уоһа общественнай хоһобуһугар саһаһааччыларын, төрүттүтэр, о. д. а. нэһиликэниң арангата, барыга 267 киһи кыттыбыта даһаны бу тэрээһин улахан суолталааһын түүһүлүүр.

Төгүрүк остуолу (сугулааны) уруусулуу мууных курдук буолбана ким барыта санаатын этер, ыйытар курдук "аһаҕас микрофон" бэрэздэгиниз ыйтылына. Ону Чураччыгаары саастарын ситэ илик өрлору реабилитацияларга көн дүрүктэрэ М. Н. Саввина сүрүннөх, салайан ыйта. Улууска бу сыл 4 ыйыт түмүгүнэн общественной бороздок туругун туһунан иһитиниэринин улуус баһылыгын социальнай болпуростарга санардылыгыга аһамыт соһбуйааччыта О. Ф. Петрова бэрсэргэхтик, чопчу сыһыпараларга олохуран онордо. Оһуо иһиттэхэ общественной бороздокту турушут берүкүтэ суоҕа көстөн таарыта. Олортон арийах сыһыпараны аһулааха мананк. Билигин улууспут нэһилиэһинэ 20593 киһиэхэ тийбит. Олортон эр киһигэ-10084, дыахтара-10509. Уһулиир саастаах дьон ахсаана-8716. Дьүө кэргэн ахсаана--2248, ол иһиттэн элэр дьүө кэргэн-741, 14-гэр дьүө саастаах эр ахсаана-5248. 2014 сыл мангайыс кварталыгар 27 сана ыал үөскөбүт, 20 ыал арахсыбыт. 11 өр төрөөбүт, 34 киһи

ӨЛӨН ТҮӨРЭЗБҮГТ

2014 снл 4 ыйн устат ба-
рыга 69 тегул буруйу оноруу
тахсыбт. Ол илгтгн ырахан
буруйу-7, арылыгыта-48. Уоп-
сай буруйу оноруттан 30-т
арыгттан сибзестэх. Арыгы
илнн баран 833 юлн админист-
ративнай эппизитэксэ тардыл-
лыбылтар. Быылгы снл 4 ыйы-
гар 69 буруйу оноруу тахсыбт
буолларам, 2013 снл ити жам-
гэр 57 буруйу онорудубут, ол
аата быылгы 12 буруйунан элбэ-
бит. Бу-малтх көрдөрүү, дык-
синиэлэх көстүү. Онон уоскуй-
арга ханых да терүктэр суох-
тар. Обществнай бэрээдэги
көннөрүү агардас полиция,
днхалта үлүннүтөрүн, салай-
ааччылар эрэ эбэһинистэрэ бу-
олбатах, бу үлэр нэһилиэннэ
күнн араната, общественност
күүсэ кытыннарыта эрэ бэрээ-
диг көнүгүт тахсара чуолмай.
Диз, ол илгн, бу көнн ыгыры-
лаах тэрэһин ыттыллан сиз-
дэхх, актыбынай кэспэтин
тагыста.

Ихэнх ангар чаас курдук баяр
тыгыннан тохоло суох барьт
сугулаанга элбэх илти санаа-
лар этгилэр, уопуттарыгтан
капсэтилэр, ыһыгалаастылар.
Олортон улуус салалтата, про-
курор, полиция начальнига ыһ-
ыттыылара хоруйдааттылар,
тыл этгилэр, быһаарыы биэрди-
лэр.

Бары тым этээччилэри бийир-

диглэн эрдийнэсти барбака,
ол этиилэр сүрүн ие хоһооннор
общественнай бэрээдэги түсэ-
рылга дьэ нэрэни, оёуола ору-
олара сүрүн мизистэи ылаа-
лар. Оёну кыра эрдэһиттэн
үлэр үөрөтүөххэ, онуоха кэнни-
ки сыйларга оёо сайынгы
лааһардарын үлэлэрэ букатын
мэлтөөгө. Оёно көрдөбүллэрэ
алара улааттылар. Хоёубур,
баһаарынай массьына 20

мүлүүтэ илээки тэийэр суолла-
ах-иистээх буолуохтаах диэбит.
курдук Ол иһин сайыҥны
лаадырдар үксүн дэриэбинэ
иһигэр аһыллаллар уонна үгүс
өттүн оҕону аралдьытыһан,
сонньууну-көрү тэрийиһинэн
дьарыстакаллар. Бэрээдэгэ
кэһии үкэс арыгытан сиэбэстэ-

эх. Ону ачтатыгта итирдэр утахтары суббуота, өрбүд күннэргэ бобор сөптөөвүн, хэнүүд суух арыгы атымлыг "туочукалары" тохототорго куустээх үлэ ытыллыахтаарын, оёно тактистар "таһалларын" уодунанньыр даһаллары ылар сөптөөвүн туһунан элбэх юйи санааларын эттилэр. Маны таһынан полиция өтүктэн өйдөлөр, профпактической үлэ ытыллыгыта мөлтөөвүн, буруу онорбуттар СМИ нөнүө заттар-суомлара сурулан дыам-сэргэ билетигээр тахсаллара сөптөөвүн, нэбилитктериниз бэрээдэк туһунан муныяхтар бараллара наадатын, ДНД үлэтин сөрөхсүтэргэ, бэрээдэги тупсарыгыта общественность куусса кылтыахтаарын уо д. а элбэх санаалар этиленилэр.

Ити курдук, бу элбэх киһи
хэтиһылаах сүтүлөөн олус өссө

комендацнн) бичр санаанн ыытылгана. Олору олукко кил- лэрингэ бирдин элпизтээх дэонир ананчылар. Олортон сүрүннэрин арылгакха, нэһилэ- эктэргэ ДНД-ны, буруй огоргуу- тун сэрэтэр обществоннай ха- мыһыһалары, субуота өрөбүл күн арыгы атыһтын боборго муһнахтары ыһтарга, итирдэр улахтары атыһыһар сирдэргэ, кафеларга видеокамералары туруортарга, көнгүлэ суох атыһ- ыһар "туочукалары" тохтолорго, таксистар ууларын барзэ- дэспиргэ, "Сана олох" хаһыат буруйу огорбугу доку таһааран иһэригэр, өйдөтүү үлэтин күһүрдэргэ уи д а. хайыскала- рынан үлэни ыһтарга дээн эти- лэр көрдүлэр. Бу рекоменда- циялар нэһиликэннэ муһнах- тарыгар, хаһыат, телевидение ноһугу каппениэхтэргэ, дууһнэһиликхтэргэ дээн буол- да.

көтөүллүүлээхтик, кырдык даһыны, дыон-сэргэ бэрээдэк түпсүүтүтүр ис сүрөхтэриттэн ыалдьалларын, көхтөөхтүк кыгыт барылаахтарын туоһутунан буолла.

Сутулаан түмүгүнүн улсууга
общественной бэрээдэги тупса-
рынга 14 пүүндрээх этиндэр (ре-

Ити курдук, удууспуг кизин общественноа кыггылыаах бэрээдэги тупсарыага туһуламмыт улахан түмүгү биэр санааланыа быһылыгыгар-майгытыгар барбыта кэллин өттүгүр бу—үлө кэдьүүстээх буолуодур кини эрээн.

Иван ПОНОМАРЕВ

БНХУ - 2014

ҮЛЭ МУЗЫКАТА НЬИРИЛИИР

Бийлэл саастыг эрдэ кэлэн, онгоха эбнн тьааллаах күнээр тураннар хонзу эрдэлэн күүрдэ. Онон ыһын үлэлэрэ зэпэ эрдэлэн садаланмлар. Ыам бийлэр Кызылын бырааһынньагын кэннэтэн сннк сагтарыта ыһтыллан түмүктэмэнтэ. Билигнн ыһын хампаан-н-ата садаланна.

Тусгай хамаарлыг бэхлэн удирдлага-
ын начальниг А. С. Филатов, кылаабын
най агроном МА. Пермякова, "Маарька-
ан" телестудия үлдэгчид баяламтай

Одүүлүүнша "На-
тааһа Чаранга"
бааһиналарыг
"Комплекс"
бааһинай хаһаай-
тыба ыһыһан дь-
рэкстанар биригэдэ-
тигэр тийдэбит.

Биригээдэ бааһынатаары база-тыгар салгааччы-лара, агроном В. С. Кардашевский биһилин үөр-көтө көрүстэ. Улууска ыһыы хаамыһын, үлэ-хамнас туһунан ыһыгалааста. Онгон биһили киилэр үлэ-лэрин бадыстыбит.

видеокамерара ушуллубут, хаартыскара түндүрдигит Владимир Семенович "Ыйыкта Кыялы кулуг изингиттен кирибилгит, сиюк саптарыйтын сарала-былыпт. Бутунгиттен ыйыкты сарала-тылыпт. Барыта 200 гектарга ыйыкхылт. Ыйыкхылт, сунуңун, эбиз. Семенови Тоңгул Тумулуттан 25 тоннаны ыйыкхылт уюна былырынны ыйыкхылттан баар. "Наташа Чарынга" бааһыналарар ыйыкхылт. Барыта 8 тизэниэ улааыр-3 ДТ, 5 "Беларусь", Тийилдиктох

тыраахтардарбыт сири мһыыга бөлүм-нээһингэ (обработка) үлэһимилэр, 3 "Беларусь" сөйлөһөн ыһыыга, 1 каток-тааһыһа сыйдыллар. Ыһыыбыһын күл-дүүл туран биэрдиһэ, нэдиэлэ кэ-рийгинэн бүтэриэхпит. Салээркэбитин бэйэбит булуһугубут. Управление кыла-бынай агронома этэринэн, федеральнай бөдөккөттан субсидия кэлэн түгүһүл-лүбүт, республика бэйыл субсидия көрбөтөх, улуус дьаһалтата үбүһүн көмөлөһүөхтэһэ үһү. Ити боппурустары хаһаайыстыбабыт салайааччыта М. П. Михайлов быһаарсар. Бэйыл мһыыбы-тын кээтээн, үгүһүнү ыһыыбыһын үрдэ-тэн, республика аарысвой хаһаайыстыба-ларын иһигэр кыраар бөлүмнээхпит. Оччорү барты өттүнэн республикааттан айбөдүлүөх, тирэхтээх буолуус этибит. Хо-лобуур, бэйыл итинэн кыраар хаһаайы-

тыбаларга ыһыһа гектарыгар 3044 солк. киме кэрүлүнэ. Итинэн ирдэбиллэрэ 150-тан албох гектар ыһыһаах, гектартан 1 центнер үүнүүнү ыһыт буулулуохтаах. Сылата ыһар буоламмыт кэрүөбүтүн-хаһаабытын кэрэбүт-истэбит, өрөмүннүүбүт. Сайыһыл бастайаанай улааххэ харэбыт тутэбит. Ыһыһын ДТ тыһаахтардарынан Степан Николаев, Михаил Пивинин, Хрисанф Павлов сиритупсарыһа (обработка), Семен Григорьев, Архип Сибиряков, Николай Рязанский сөйкөккөн бурдук ыһыһыттар улаһын сөйкөккөһүлэр, сарыһыһыттан катоктааһынны Илья Карпов кэлэһэ", — дэһи кэпсэтэ.

Уолаттар селлсанаан 3 тыраахтарынан субуруччу баран сизэмэ туһарон титтэнэччү үлэни сындыаллара көрүөхкэ дыһыттыкка, умсухтутуулаах. Билер кэм ныйргылар, ныйргылар тыастара үлэ музыкага буолан ыһыллар.

Алексей СЛЕПНОВ

БҮЛЧҮТ ӨБҮГЭЛЭРИН УДЬУОРДААН

Кэпсизхлин бабарабын

Саха кыһыга төрөөбүт айылдата туту биэрбитигин айаһын иттигин баччага кэллэ. Урут тоһо сүөһү, сылыгы тутуруктаах буолара. Былаан былаас, политика уларыттан, аныгы олох сайдыытын туһанан, тыа хаһаайыстыбатын тоһо бабарар өрө тардаахха сол кээ кэлбөтө дуо? Сүөһү, сылыгы ахсааны сый аайы арыйаан иһэр, ону көрөр-харайар, аһатар дьон лана сааһырдьар, эдэрэр бытааныах ылсаллар.

Булт салаата букаптан эһинэ дэтэххэ охун буолбата буолуо, аныгы конкуренцияны түдүкүтэ, биридигин үлэһиттэр бэриниэххэ эрэ дьон баар буолан тулуктаһар. Ону ол дьобукка тоһо да былаас уларыттар, тыа сириттэр биридигин дьон үлэ араас көрүнүгүнэн өттөхтүк дьаһанан олохтоһор. Үлэ кыһыга, үлэһит кыһы хаанык да тутула бэйэтэ онун булар, дьаһанар.

Мин онук дьонтон биридэтирэн, Хатылы нэһилигин Бочуоттаах олохтоһун, улууус баарсуох чөмүчүн булчутун, очутун

Семен Николаевич Захаров — Сахааччоон туһунан билиһиннэрэһитин бабарабын.

Семен Николаевич 1959 сыллаахха муус устар 19 күнүгэр Мырылаага төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ, Семён аҕата Николай Николаевич Захаров Хатылыга Кыыл баһа дьик сиртэ төрөөбүт. Кэли аҕата Николай Степанович сэрэстолонутар охтубут, көргөнэ Ньукулайы ордонот олбут. Ньукулай тулааһа хаалан, дьонто, Диринг дьиттуттар иппитин, юһин-хара буолбут. 14 сааһыттан таайа Ньукулай Мордүүскун—Кылай Уола, батыһынара сылдан, булт кистэлэнэр, абыллар үөрөспүтэ. Онтон ыла элбэх булду бултуулаах. Улаатан баран, Мырылаага Сөбөһөнүгэ күтүөт буолар, аатырбыт булчут Андрей Федорович Сөбөһөн—Тардыас Өдөрөй сөһүн Анна Касьяновнаны кэргэн ылбыта. Онно олорор кэмтэр Мөкүтөв, өсөгү Сүбүрүүскэй аатынан колхозоска бултуулаах, оройуонга бааһан, субуйаахха сааһан, юһин 20-лэх сааһарынан, биоклунан бириэ-

мийэ, болуу ыһытаабыта. Амаа угуор урахтарга М.Н. Сибиряков, М.Г. Николаевы, В.А. Федоровы кытта биригэ бултуулаах. Семён ийитинэн эбэтэ Одьулуун Дьыкөөскөйдөрүттэн сыдаһаннаах, ааттаах удьуор уус, булчут дьон.

Онон Семён Николаевич ийитин, аҕатын өттүгүн удьуор булчуттары утумууан, айылгыра чугас, оҕус дьулуурдаах, сындааһынаах булчут.

Дьонно Мырылааттан Хатылыга кыһын тахсыыттар, улахан оҕолорутар Семён сүөһүлэригэр үүрдэрэллэр, бэйэлэрэ кыра оҕолорунуун тыраактарынан айылгылаһар. Манна Семён, иккис күн устата сүтэн, дьонун куттутур. Мырылааттан тахсан көрдөөн, Алаарда Сталептан улахан титт аһылар утууа сытарын булан үөрөһүр. Отуур, бултуур, дөйдү оһостубут Туолума үрүрэ оччолортон, байытты сылаас хоһунутар саһыарбыт, тургутан көрбүтэбит.

Хатылыга көһөн тахсыахтар-рыттан аҕата Ньукулай, уолун батыһынара сылдан, булка үөрөспүтэ. Оҕуулаах кыра кыластан саһыан бултуулаах. Бэйэргэ оһонтуур табыарыстарын Коли Чыгыттаровы, Алеша Сидоровы, биригэ үөрөнөр бырааттаны Волodia Кривошапкинаны батыһыаһаран, саас аайы алаастары кэргэн күстүүдүлэр, күһүнүн, кыһынын куобахтыылара, кырынааһы, солондону, андаатары бултуулаах. Ону солхуос охотведьтар Николай Михайлович Макаровка туттарар этилэр. 9-с кылааска үөрэнэ сылдан, күһүн бийигин Бабаага куобахха хааһтарбыта, онно куобагы ыһааһа эрэ, омуурун, ааһтарын эбэттэр улааттар бааллар, кэлин ол күлүүтэ буолара. Оһоо Семён сирин билэрэ сүрдээх, кэлиг сирин хааһтарбыта, уончалы куобахтаах үөрэн-көтөн, сүтэн кэл-

биһит. Оччалортон сирин-уоту билэр, айылгытын кытта кыска сибиэстэх, булка дьулуурдаах, сүрөттөх эбит.

1976 сыллаахха оҕуулаах булчутан баран, солхуоска Волodia Кривошапкинанын сатыы сылдан бултуу. 1200 андаатары, 100-кэ тьыагы, баһай эмэ кырынааһы, солондону туттарбытара, бу уон сүлүлэххэ эрэ улааттар!

Семён эһиниттэр 1977 сыллаахха Сэбиэскэй Армия кэскилгэр ытырыллар, иккис сыл Тиксон-3 топографическай чааска сулууспалаабыта. Армия кэнигиттан дойдуттар Хатылыга, харыс да сирин халбарыаһа, Сүбүрүүскэй аатынан солхуоска кадровай булчутууан, роробуочайынан, солбуллубат эвеноводунан үлэһит кэллэ, элбэх аһыагы, дьону үлэр, булка үөрөттэ.

Семен Николаевич — кыһынын кадровай булчут, сайынын оһоо кэлэ эвенодун солбуллубат эвеновод. Сүбүрүүскэй аатынан солхуос бэйэ сааһы кэлиг, баһаамааһа сирдэрин, Туолума үрүгүн кэлиг эвенодот оттуура, оройуонга куруутун мистэлэнэр, бастыһар да этилэр. Манна таһынан Семён Николаевич, булт көңүлө бүтүрүтэ, сааһын нэһиликэ тутууларыгар бэйэ аһыаһынай кыттааччы, тарбияччы, үлэһит батыһыттан биллэр, тутуу маһынкэрдэтигэр, таһылыгар үлэһит. Ол туһунан "Утүө дьыла", "Тууту 50 сыла" үбүлүөһүн мэтээллэр. "Мин Сахам сирэ" бэлэ хаһаайынаарынан буолар.

Былаас айылгытаага буоллар, үлэр өсөө үрдүк көрдөрүүлэри ситиһэрэ хаалла. Кэли 36 сыл туһары дьаһаахтык үлэһит, 5 тегүл Чуралчы оройуонун чөмүч булчута, Сүбүрүүскэй аатынан бириэмийэ 12 тегүлүк лауреата, ордонноччоскай куоталаһы

элбэх кыһылылаага, Москва-таага ВСНХ быһастааһын кыһылылаага, 15 тегүл «Пятилетка удаарыһына», "Үлэ бөтөрүө" үрдүк ааттары ылары ситистэ. Бу буолар Семён Николаевич дүкүсүрдээх, үтүө суобастаах үлэһит түмүктэрэ, ситиһилэрэ.

С.Н. Захаров үтүө сылларга үтүө суобастаах, дьаһаардаах үлэһит эвенод, 55 сааһын туолбут үбүлүөһүгэр улууус тыатын хаһаайыстыбатын управлениета, "Сахабулт" Чуралчытаага тариттэтин "Саарба" салааһааччыта Г.К. Барашков, Хатылы нэһилигин батыһыта У.Н. Ата-сова үбүлүөһүгэр эвенодтор дьоро кыһыны тарыттылар. Чугас дьонно, аймахтара, табыарыктара, биригэ үлэһиттэр үлэһиттэрэ, бэйэ илэһиттэрэ күһүнүлэр, үтүө элбэх үтүө, махтал тыллар этиһинилэр, дохсун ытыс тыаһыт доһуһолутар Семён Николаевичка "Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна" бэлэ, "Хатылы нэһилигин Бочуоттаах гражданин" үрдүк ааттар иһитилиннэлэр, элбэх грамоталар, махтал суруктар туттарыһыналар.

Манна сиргэ Семён Николаевич Захаров — Сахааччоон биридигэр ыһаат ортотутар мал олоһу пропагандалыыр сылааһа булт көрүнүгүгэр улууус аһаар турнура кыһылылаах. Хаһааһынан түмүккэ 1-кы мистэни оҕуула-интэриэст, 2-с мистэни Болтоһо, 3-с мистэни Арыйлаах нэһиликэттэрэ ылбытара.

Онон Семён Николаевич, өсөө да ситиһиллэхтэ үлэһит-хамныаһ дьон эрэнэһин, тус бэйэһэр кытаанах доруубуйаны, чугас дьонтор, көргөнтэр Лариса Николаевнага, кырыгтаргар үлэһиттэр, үрөхтэриттэр ситиһиллэри бабарабын.

Инокентий СОБАКИН,
Саха Республикатын
үөрэтиригитин туйгуна.

Үөрэх - иити

«Туругура тур, төрөөбүт дойдум!»

Ыам ыйын 21 күнүгэр Чуралчы нэһилигитин Догордохуу алааһыгар "Туругура тур, төрөөбүт дойдум" дьон ааттаах 5-с-8-с кылаастар иккис ардыларга улуустарга фестиваль буолан ааста.

Бу фестиваль идентин бийиги бары убаастыыр. Саха АССР үтүлэххэ учуутала, Чуралчы оройуонун, Булчут нэһилигитин уонна Чуралчы нэһилигитин Бочуоттаах олохтоһо, Саха Республикатын П.А.Ойуунускай аатынан госуодарствений бирикмийэ лауреата, "Традиционной кыһыны" бэлэ хаһаайына Иван Михайлович Павлов муус устар ыһаа кистэлэһтэ. Улуустарга үөрэх управлениета уонна улууус историны, общество учууталлары холбоһута уонсай сүбэһин бу бырайыагы кытас кэм иһитэр олоххо киллэрдэ. Бырайыак сүрүн сыла-сорута — үүнэр көлүөнэни төрөөбүт дойдуну таппыры, бэриниэххэ буолларга илэти, дойдубут историтын билии уонна ханатты. Бу бырайыак эһини, 2015 сылга бэлэһэнэр Улуу Кыайы 70 сылыгар аһаһар. Аһын дьаһаллартан уратыта дьон Россия историтын сүрүн кыргыһыларын историческай чакчыларга олохуран реконструкциялаах көрдүрүү.

Сүткэн ие хоһоонноох төрөһин аһылар чааһыгар бары оҕуулаар паарадтан киллэрлэр, Аҕа дойдуну Улуу сөригитин кыттылааһа, буйуу-учуутал И.М.Павлов киллэр тыллар оҕолорго Аҕа дойдуну сөригитин, дойдубуларын бэйэ историтын билиэхтэхтэрин туһунан эттэ, өсөө да маһык тарыһыллар бытыллан истэһэр дьон баһа сааһытты тириэртэ. Кыттааччылар эвенодтэ, Чуралчы улууһун батыһытын социальнай бопшуруостарга солбуһааччы О.Ф. Петрова, улуустарга үөрэх управлениетын

начальнига Т.В. Павлова ситиһиллэри бабарабын, дьуулутур сүбэ бөрөсөдэттэ И.Г. Винокурова уонсай балаһыаньыны уонна үөрэх ирдэбиллэрин кытта билиһиннэрдэ.

Уонсайа 13 оҕуула кыттыһыны ылла. 1242 сыллаахха Новгород кинээһэ А.Н.Невский салайыт Чудской куалты буолбут кыргыһыттан саһаһан, Аҕа дойдуну Улуу сэрэгитин 1943 сыллаах Курскыйдаах кыргыһыга тийэ хаһан, араас сылларга Россия буйуһунара монгол-татаардары, немец рьпардарын шведтэри, туроктары, японеттары, немецтэри кытта кыргыһыларын арылда. Бу кыргыһылар истэригэр Саха сирин хорсун-холодот уолаттарын албан ааттаах сырылыара, Саха сирин историты эһэ хаһылына. Ол курдук, Болтоһо орто оҕуулаата (сал. И.И.Макаров) Чудской куалты буолбут кыргыһыны, С.К.Макаров аатынан улуустарга тийэһэ 1380 сыллаахха буолбут Кулясово кыргыһыны (сал. С.Д.Попов, М.Н.Филиппов, С.А.Хонотанова), Одьулуун орто оҕуулаата 1480 сыллаахха буолбут Угара улуу турууну (сал. Р.Н.Карпов), Талай орто оҕуулаата 18-с үйгэ буолбут Нуучча — Турок сэрэгитин историтыттан, 1790 сыллаахха буолбут Измаил кэригитин ыһыны (сал. П.А.Фанасев), Хатылы орто оҕуулаата 1853-56 сылларта буолбут Крымскэй сэрэгитин Севастополь куораты туроктартан уонна кэли союзтаахтарыттан англичаннартан, французтартан көмүскөһини (сал. В.Н.Лыткин), Аладар орто оҕуулаата 1812с. Вородино кыргыһытын (сал. А.В.Ташырова), Диринг орто оҕуулаата 1914 сыллаахха буолбут Нуучча Армията Восточнай Пруссия кэлиг кэригитин (сал. Г.П.Харламов), С.А.Новгородов аатынан Чуралчы орто оҕуулаата Саха

сириттэр буолбут гражданискэй сэрэгиттан Саһыл-Сыһы кыргыһытын (сал. У.Н.Сидорова, Д.В.Кузьмин, Л.П.Ильмаринова), Сылан орто оҕуулаата 1941 с. немец фашистарыттан Москва куорат көмүскөһитин (сал. А.В.Окоженинкова, А.А.Макарова), И.М.Павлов аатынан орто оҕуулаата 1942 сыллаахха Ильмень күөлүгэ Саха буйун улааттара хорсун батыһыларын (сал. Е.Н.Дьяковская), Д.П.Коркин аатынан Чуралчытаагы спортивнай оҕуулаата 1942-43 сс. Сталинград аһыгар быһаарылаах кыргыһыны (сал. В.Н.Прокосев, Д.П.Катаков), Мугудай орто оҕуулаата 1943 с. Курскый Төрү историческай чакчыларын (сал. С.С.Муреев), Амаа орто оҕуулаата 1941-45 сс. Сэбиэскэй норуот немец фашистарын үлүгүтүгэ партизанскэй хамсааһын улахан оруолун (сал. С.И.Карпова) табыастаахтык көрдөрүлэр.

Оҕуулаалар бары сөтөөх, бэйэтин бириэмэтин, сөкөстөн арылар көстүүмнээхтэр, таһастаахтар-саһаахтар, примпээхтэр, реквизиеттэхтэр. Ол курдук, Александр Невский, Дмитрий Донской, Мамай Хан, Иван үһүс, Ахмат Хан, Александр Суворов, Александр мангайты, Наполеон Бонапарт, М.Кутузов, Иван Строд, генерал Петеллев, И.В.Сталин бары бэйэ бириэмэһэ бэйэ хоһута баар буолла түстүтүгэ кыттааччыларга да ыһааһыттарга истэригитин тарта. Сүрүн геройдар тула монголлар-татаарлар, туроктар, англичаннар, французтар, үрүһүнэр, кыһылар, ыраахтаарылаах Россия, сэбиэскэй салааһтар, реконструкция иһэһе былааннаах геройдара бэрт сатабыллаахтык оруолларын толордулар. Кыргыһылар кыргыһылар курдук саабылалар, үгүүлэр, биһиккэлэр, автоматтар, пушкарлар, пулемет-

тар, самолеттар тыластара, бумбалар эһитилэр барыта аһыттехнологичкаахтарынан, летардаларынан, оннооһор бөрөстүөй буйурунан туһанылар. Догордохуу алааһа сүрүн батыһыта-таһаата (географическай уратылаага) бийиги төрөһиллэтигэр сүрдэһин сөтүбөһэр буолан, оҕуулаалар бэйэлэрин позицияларын сатабыллаахтык булбуттар. Кэлиг сыһымылар, булгуннаахтар, аппалар, алааска киллэр сыырлар, сэргалэрдэх томтор бэрт сөтөөхтүк түбэһилэр.

Бу төрөһини барытын "Маарысчан" телестудия (сал. Борисов И.С.) уһула, инновитин монголттанан кэлиг буолара былааннаһар уонна үөрөнөр пособие батыһыттан уруһуларга тутулуохтаах "Маарысчан" коллективыгар дьирин махталытын тийэрдэбит.

Хас биридиги кыргыһы реконструкциятын дьуулутур сүбэ сөтөөхтүк сылаһан 3 мистэни уонна 5 анал ааты таһаарда. Ол түмүгүнэн 1-кы мистэни Аладар, 2-с мистэни Одьулуун, 3-с мистэни С.А.Новгородов аатынан Чуралчы орто оҕуулаалара ыллылар. "Бастыг туруоруу" И.М.Павлов аатынан Чуралчы орто оҕуулаата, "Бастыг сепарий" Амаа орто оҕуулаата, "Бастыг көстүүм" Чуралчы пиваһыта, "Бастыг сепенискэй култуура" Талай орто оҕуулаата, "Бастыг кэригитин" Сылан орто оҕуулаалара буолдулар.

Тэриэччүлэр ааттарыттан кыттыбыт үөрөнээччилэргэ, кинилэр төрөспүтүгүтүгэр, историн учууталларыгар, кинилэргэ көмөлөспүт анал хамыһылааһа барыгыгар махталытын тийэрдэбит уонна саһа ситиһиллэри, үрдүк даһыһылары бабарабын.

С.М.СИВЦЕВА.

